UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Osallisuustyö ja kävijöiden osallisuus yhteisöllisessä ruoka-avussa koronapandemian aikana

Huotari, Rosa; Grönlund, Henrietta

Hekkala, Marja; Raitakari, Suvi

2023-08

http://hdl.handle.net/10138/566056

Huotari, R & Grönlund, H 2023, Osallisuustyö ja kävijöiden osallisuus yhteisöllisessä ruoka-avussa koronapandemian aikana. julkaisussa M Hekkala & S Raitakari (toim), Osallisuutta ja osattomuutta yhteiskunnan marginaaleissa : Muuntuvat palvelut ja hyvinvointi koronapandemiassa. Tampere University, Tampere, Sivut 274-297.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

12 Osallisuustyö ja kävijöiden osallisuus yhteisöllisessä ruoka-avussa koronapandemian aikana

Rosa Huotari ja Henrietta Grönlund

Teksti on tieteellisesti vertaisarvioitu

Tiivistelmä

Yhteisöllinen ruoka-apu on toimintaa, joka tarjoaa ruoka-apua, mutta pyrkii sen lisäksi edistämään ruoka-avun kävijöiden osallisuutta eri tavoin. Käytännössä yhteisölliset ruoka-aputoimipaikat tarjoavat yhdessä ruokailemista, yhteisöllistä toimintaa, vaikutusmahdollisuuksia, vapaaehtoistyötä, palveluohjausta ja esimerkiksi mahdollisuuksia kuntouttavaan työtoimintaan. Koronapandemia muutti yhteisöllisen ruoka-avun käytäntöjä ja vaikutti eri tavoin ruoka-avun kävijöihin. Tässä luvussa analysoimme näitä vaikutuksia yhteisöllisessä ruoka-avussa toteutuvan osallisuustyön ja kävijöiden osallisuuden näkökulmista.

Tutkimus perustuu etnografiseen kenttätyöhön kuudessa yhteisöllisessä ruoka-aputoimipaikassa kolmessa eri suomalaiskaupungissa vuosina 2020–2021. Kenttätyö sisälsi paikkojen toimintaan ja ruokailuihin osallistumista sekä haastatteluja ja keskusteluja paikkojen työntekijöiden, vapaaehtoisten ja kävijöiden kanssa. Aineiston analysoimme teoriasidonnaisella sisällönanalyysillä hyödyntäen osallisuustyön ja osallisuuden teorioita. Tutkimuskysymyksemme on: *millaisia vaikutuksia koronapandemialla oli osallisuustyöhön ja kävijöiden osallisuuteen yhteisöllisessä ruoka-avussa?*

Tulostemme mukaan koronapandemialla oli laajoja vaikutuksia sekä osallisuustyöhön että kävijöiden osallisuuteen. Nämä vaikutukset ilmenivät ruoka-avun organisoinnissa ja toteutuksessa sekä suhteessa vapaaehtoisiin ja kävijöihin. Käytännössä yhteisöllinen ruoka-apu muuttui osallisuustyöstä ruoan jakamiseksi, jossa ihmisten muut osallisuuden tarpeet jouduttiin jättämään pienempään rooliin. Vaikutukset kävijöiden osallisuuteen ilmenivät perustarpeissa, toimijuudessa ja valtasuhteissa sekä kuulumisen ja yhteisöllisyyden toteutumisessa. Tulokset tuovat näkyväksi myös monien yhteisöllisen ruoka-avun kävijöiden yhteiskunnallisen osallisuuden ohuuden ja sen riippuvuuden osallisuustyöstä.

Ihmisten perustavanlaatuiset osallisuuden tarpeet tulisi turvata myös yhteiskunnallisissa kriisitilanteissa. Erityistä huomiota tulee kiinnittää ihmisiin, jotka ovat jo valmiiksi haavoittuvassa asemassa ja usein kärsivät myös yhteiskunnallisista kriiseistä eniten. Perustavanlaatuisia osallisuuden tarpeita ovat paitsi ravinto, toimeentulo ja suoja, myös mahdollisuus inhimillisiin kohtaamisiin.

Johdanto

Yhteisöllisellä ruoka-avulla tarkoitetaan ruoka-apua, joka tarjoaa ruoan valmistamista tai ruokailua yhdessä sekä muuta yhteisöllisyyteen ja vuorovaikutukseen perustuvaa toimintaa, keskusteluapua ja palveluneuvontaa varsinaisen ruoka-avun lisäksi. Ruoka-apua tarvitsevat ihmiset kärsivät keskimääräistä useammin esimerkiksi heikosta terveydentilasta, päihteisiin liittyvistä ongelmista ja yksinäisyydestä (Ohisalo ym. 2015). Yhteisöllinen ruoka-apu perustuu ajatukseen, että ruoka-avussa kävijät tarvitsevat ruoan lisäksi monenlaista muuta tukea, jota voidaan tarjota ja mahdollistaa ruoka-avun yhteydessä (ks. Nousiainen 2021). Yhteisöllistä ruoka-apua tarjoavissa toimipaikoissa (tekstissä käytämme myös paikan käsitettä) on usein mahdollista toimia myös vapaaehtoisena, työkokeilijana tai palkkatukijaksolla, tai osallistua sosiaaliseen kuntoutukseen ja kuntouttavaan työtoimintaan.

Yhteisöllisten ruoka-apupaikkojen kävijöiden kokemuksia käsitelleissä raporteissa ja tutkimuksissa (Alppivuori 2021; Larjavaara 2019) yhteisöllisyyttä ja erilaista tukea ja apua tarjoavat toimintamuodot näyttäytyvät tärkeinä. Hanna Larjavaaran (2019) yhteisöruokailua käsittelevässä tutkimuksessa yhdessä syöminen hahmottui yhteenkuuluvuutta lisäävänä ja yksinäisyyttä poistavana toiminnan piirteenä. Monelle siellä syöty ateria oli ainoa tilaisuus yhdessä syömiseen. (Mt.) Myös vertaistuki ja mahdollisuus sekä avun saamiseen että muiden autta-

miseen ovat ruoka-apua saaneille tärkeitä (Alppivuori 2021). Huomionarvoista on, että erot muun ruoka-avun ja yhteisöllisiä toimintatapoja painottavan ruoka-avun välillä eivät ole tarkkarajaisia. Myös monissa muissa kuin yhteisöllisyyttä painottavissa ruoka-apua tarjoavissa ja esimerkiksi ruokaa jakavissa paikoissa tarjotaan usein myös muita palveluja kuin pelkkiä elintarvikkeita. Suuri osa kävijöistä kokee muiden ihmisten tapaamisen myös niissä tärkeäksi, vaikka toiminta ei erikseen määrittyisi yhteisöllisyyteen perustuvaksi tai siihen tähtääväksi toiminnaksi (esim. Salonen 2017). Tässä artikkelissa keskitymme ruoka-apupaikkoihin, jotka tarjoavat mahdollisuuden yhteisruokailuun ja myös muihin palveluihin ja toimintaan ruoan lisäksi (esim. ryhmät, retket).

Yhteisöllisten ruoka-aputoimipaikkojen määrästä ei ole olemassa tarkkaa tietoa (Karjalainen ym. 2021). Ruoka-apu erilaisine toimijoineen on vakiintunut 1990-luvun laman jälkeen osaksi pienituloisten selviytymistä ja uutta, myös työssäkäyviä koskettavaa köyhyyttä niin Suomessa kuin länsimaissa laajemminkin (Caraher & Cavicchi 2014; Silvasti 2015). Ennen koronapandemiaa tehtyjen arvioiden mukaan ruoka-apuun turvautui 100 000–200 000 henkilöä vuodessa. Ruoka apua jaettiin säännöllisesti 700–1000 eri paikassa (Zitting & Kainulainen 2023, 54). Osa tästä ruoka-avusta on ruoan jakamista, osa yhteisöllistä ruoka-apua. Yhteisöruokailuja ja muuta yhteisöllistä toimintaa ruoka-avun yhteydessä järjestävät useat erilliset toimijat aina evankelisluterilaisesta kirkosta muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin, työttömien yhdistyksiin ja kansalaisjärjestöihin.

Ruoka-apupaikkoja yhteen kokoavalla Ruoka-apu.fi-sivustolla eri tahot ilmoittivat vuonna 2022 yhteensä 25000 ruoka-aputapahtumaa, joista yli 13000:ssa oli ruoan ohella tarjolla muutakin tukea ja apua (Ruoka-apu.fi-tilastot s.a.). On kuitenkin hyvä huomata, että kaikki ruoka-apua jakavat tahot eivät ilmoita toiminnastaan kyseisellä sivustolla, joten ruoka-apua on tarjolla siis vielä enemmän ja yhä enenevissä määrin yhteisöllisesti. Pelkästään Evankelisluterilaisen kirkon toimijat järjestivät vuonna 2022 kuukausittain satoja aterioita tai ruokailuita, jotka tavoittivat kuukausitasolla jopa kymmeniä tuhansia ruokailijoita (Kirkon tilastot, toimintatilasto 2022).

Koronapandemia loi koko yhteiskuntaa koskevan poikkeustilan, joka rajoitti ihmisten oikeuksia ja toimintaa eri tavoin ja vaikutti myös kohtaavien ja yhteisöllisyyteen tähtäävien palvelujen toteuttamiseen. Valtiovalta rajoitti ihmisten kohtaamisia ja oikeuksia moniin palveluihin tartuntojen estämiseksi. Se myös vetosi ihmisiin voimakkaasti, jotta he vapaaehtoisesti välttäisivät sosiaalisia kontakteja. Siten ihmiset myös muuttivat itse käytöstään tartunnan pelon ja sosiaalisen paineen vuoksi. (Ks. Raitakari ym. 2022.) Rajoitukset ja heikennykset

kohdistuivat erityisen voimakkaasti jo valmiiksi haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisiin, kuten ruoka-avun kävijöihin, joiden hyvinvointi ja palvelut ovat sidoksissa muiden ihmisten ja yhteiskunnan toimintaan. Ruoka-avun kävijöiden toiminnan mahdollisuudet ovat siten sidoksissa voimakkaasti muiden toimijoiden käyttämään valtaan (Koronapandemian vaikutukset… 2020; Rissanen ym. 2020).

Tässä luvussa tarkastelemme pandemian vaikutuksia yhteisöllisen ruoka-avun käytänteisiin ja paikoissa käyviin ihmisiin. Tarkastelussa hyödynnämme osallisuustyön ja osallisuuden teoreettisia näkökulmia. Määrittelemme yhteisöllisen ruoka-avun osallisuustyöksi, joka tarjoaa tukea toimeentulon ja hyvinvoinnin perusedellytysten vahvistamiseen sekä mahdollisuuksia osallistumiseen, vaikuttamiseen ja toimijuuteen sekä vastavuoroiseen vuorovaikutukseen ja yhteisöllisyyteen. Toiminnan tavoitteena on ihmisten osallisuuden lisääminen ruoka-apupaikassa, omassa elämässään ja yhteiskunnassa. Kysymme, *millaisia vaikutuksia koronapandemialla oli osallisuustyöhön ja kävijöiden osallisuuteen yhteisöllisessä ruoka-avussa?* Esittelemme ensin käyttämämme teoreettiset näkökulmat ja tutkimuksen toteutuksen. Tuloksissa kuvaamme koronapandemian vaikutuksia osallisuustyöhön ja osallisuuden toteutumiseen. Lopuksi käymme keskustelua haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten osallisuudesta poikkeusaikana, ja teemme suosituksia siitä, miten osallisuutta pystyttäisiin turvaamaan myös yhteiskunnallisissa kriisitilanteissa erityisesti niiden ihmisten näkökulmasta, jotka ovat jo valmiiksi haavoittuvassa asemassa ja usein kärsivät myös yhteiskunnallisista kriiseistä eniten.

Teoreettinen viitekehys: osallisuus ja osallisuustyö yhteisöllisessä ruoka-avussa

Osallisuus on monitasoinen käsite, josta on viime vuosina muodostunut yhä keskeisempi näkökulma haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten tukemisessa. Osallisuudesta ei ole yhtä tiettyä määritelmää, ja eri jäsennykset käsitteellistävät sitä eri tavoin. Osallisuutta voidaan tarkastella yksilöllisenä, yhteisöllisenä tai yhteiskunnallisena ilmiönä ja esimerkiksi kokemuksellisesta, poliittisesta tai toiminnallisesta näkökulmasta. Osallisuus voidaan nähdä itseisarvoisena, jokaisen ihmisen perustavanlaatuisena tarpeena ja oikeutena, joskin usein osallisuuskeskustelu kiinnittyy nimenomaan haavoittuvassa asemassa tai elämäntilanteessa oleviin ihmisiin ja ryhmiin, joilla nähdään olevan osallisuuden vajeita. (Isola ym. 2017; Salminen ym. 2021; Hekkala ym. 2023.)

Osallisuus on usein jaoteltu poliittiseen ja sosiaaliseen osallisuuteen, joista poliittinen osallisuus viittaa yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen, demokratiaan ja aktiiviseen kansalaisuuteen. Sosiaalinen osallisuus taas määrittyy syrjäytymisen vastinpariksi, jolloin syrjäytymisellä tarkoitetaan ulkopuolisuutta niin työelämästä ja koulutuksesta kuin sosiaalisesta yhteisyydestä. Suomalaisessa keskustelussa nämä molemmat ulottuvuudet ovat olleet vahvasti läsnä. (Salminen ym. 2021.) Marja Hekkala ja kollegat (2023) määrittelevät poliittiseksi osallisuudeksi esimerkiksi vaikuttamisen palveluissa, yhteisöissä ja yhteiskunnassa. Sosiaalista osallisuutta taas ilmentävät esimerkiksi kuulumisen tunne ja liittyminen toimintaan (mt.). Osallisuus voidaan jaotella myös sosiokulttuuriseen, taloudellismateriaaliseen ja poliittiseen ulottuvuuteen tai resursseiksi, toiminnaksi ja kokemukseksi (esim. Isola 2016; Leemann & Hämäläinen 2016; Isola ym. 2017; Salminen ym. 2021; Hekkala ym. 2023). Osallisuuden kokemuksellisuutta korostaa esimerkiksi Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen määritelmä, jonka mukaan osallisuuteen liittyy keskeisesti yksilön kokemus kuulumisen tunteesta, toimintamahdollisuuksista ja tekemistensä merkityksellisyydestä (THL 2022).

Tässä tutkimuksessa hyödynnämme ensisijaisesti Helka Raivion ja Jarno Karjalaisen (2013) osallisuuden jäsennystä. Se määrittää osallisuudelle kolme ulottuvuutta, jotka mukailevat Erik Allardtin ihmisen perustarpeisiin pohjautuvan hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Raivion ja Karjalaisen ensimmäinen osallisuuden ulottuvuus, *having*, käsittää toimeentulon, hyvinvoinnin ja turvallisuuden. Toinen ulottuvuus, *acting*, tarkoittaa toimijuutta. Kolmas ulottuvuus, *belonging*, viittaa yhteisyyteen ja jäsenyyteen. (Ks. myös Heino & Kara tässä teoksessa.) Näitä ulottuvuuksia on mahdollista tarkastella kokemuksellisina tai toiminnallisina, ja ne voivat kytkeytyä sekä poliittiseen että sosiaaliseen ulottuvuuteen. Kuten Jarkko Salmisen ja kollegoiden (2021) mukaan sosiaalista osallisuutta, myös Raivion ja Karjalaisen kolmea osallisuuden ulottuvuutta voidaan tarkastella syrjäytymisen vastaparina. Tällöin osattomuus tai vajeet osallisuudessa tarkoittavat taloudellista ja terveyden huono-osaisuutta ja turvattomuutta, vieraantumista ja toimenpiteiden kohteena olemista sekä vetäytymistä (Raivio & Karjalainen, 2013).

Yhteisöllistä ruoka-apua voidaan tarkastella osallisuustyönä, joka pyrkii lisäämään ihmisten osallisuutta edellä kuvatuilla ulottuvuuksilla. Kuten osallisuus myös osallisuustyö voidaan määritellä ja käsitteellistää ja sitä voidaan toteuttaa eri tavoin, mutta keskeistä on usein vastavuoroisen vuorovaikutuksen, osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksien tarjoaminen ihmisille. Yksilötasolla osallisuustyö voi tarkoittaa ihmisten tarpeiden ja myös voimavarojen tunnis-

tamista ja niihin vastaamista mahdollistamalla taloudellista toimeentuloa tai osallistumista. Yhteisötasolla osallisuustyössä korostuu osallistumisen mahdollistaminen yhteisön toiminnassa sekä ihmisten toimijuuden tukeminen ja vahvistaminen yhteisöissä ja/tai yhteiskunnassa. Osallisuustyö pyrkii korostamaan tasa-arvoisuutta ja osallistujalähtöisyyttä. Se tunnistaa, tarkastelee ja pyrkii jakamaan käytettävissä olevaa valtaa ja valtaresursseja (esim. ruokaa ja sosiaalisia verkostoja) uudelleen. (Esim. Isola ym. 2017; Hekkala ym. 2023.)

Yhteisöllisessä ruoka-avussa osallisuustyö tarkoittaa Raivion ja Karjalaisen (2013) jäsennystä soveltaen having-ulottuvuudella ilmaista tai edullista ruokaa ja esimerkiksi tukea toimeentulon ja yhteiskunnan erilaisten palvelujen saavuttamisessa. Acting-ulottuvuudella yhteisöllisen ruoka-avun osallisuustyö on esimerkiksi ruoka-apuun ja ruokailuihin liittyvien vapaaehtoistehtävien ja vaikuttamismahdollisuuksien tarjoamista sekä toimijuuden kokemusten ja erilaisten taitojen opettelun mahdollistamista niissä tai esimerkiksi omien asioiden edistämisessä tai yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa työntekijöiden tuella. Toimintatavat pyrkivät tasa-arvoisuuteen ja kävijöiden aktiiviseen rooliin ja toimijuuteen. Belonging-ulottuvuus taas tarkoittaa inhimillisten kohtaamisten, vuorovaikutuksen ja yhteisöllisyyden mahdollistamista yhteisruokailuissa ja paikkojen muussa toiminnassa.

Yhteisöllinen ruoka-apu on jännitteinen konteksti osallisuuden tarkasteluun. Osallisuustyö pyrkii lähtökohtaisesti tasa-arvoisuuteen, vallan jakamiseen uudelleen ja yksilön vaikuttamismahdollisuuksien lisäämiseen (esim. Isola ym. 2017; Hekkala ym. 2023.) Samaan aikaan ruoka-apu on yleensä uskonnollisten yhteisöjen ja kansalaisjärjestöjen toteuttamaa vapaaehtoista apua, joka toisin kuin lakisääteiset palvelut ei ole sen vastaanottajan oikeus. Tämä tuo ruoka-avun toteuttajien ja käyttäjien suhteisiin ja valtapositioihin monenlaisia jännitteitä ja tulkintamahdollisuuksia (Ks. esim. Salonen & Grönlund 2018). Ruoalla ja sen jakamisella on myös moninaisia merkityksiä, jotka kiinnittyvät makuun, statukseen, yhteiskunnalliseen asemaan ja kulttuuriin. Ruokaan ja ruokailuun liittyvät normit ja toimintatavat voivat luoda yhteyttä ja siteitä, toisaalta ne voivat sulkea pois (esim. Larjavaara 2019).

Ruoka-apua on myös pidetty köyhyyden symbolina, joka voi saada merkityksiä niin yhteiskunnan kuin yksilönkin epäonnistumisena. Tässä viitekehyksessä pyrkimys tasa-arvoisuuden ja kävijöiden vallan ja toimijuuden lisäämiseen näyttäytyy osin ristiriitaisena. Samoin osallisuuspuhe voi olla yksilöä vastuuttavaa, jolloin yksilön toiminta näyttäytyy ratkaisuna ongelmaan, joka tosiasiassa on mahdollista ratkaista vain yhteiskunnallista eriarvoisuutta vähentämällä. (Esim. Laihiala & Mattila-Aalto 2018; ks. Zitting ym. tässä teoksessa.) Tämänkaltainen osallisuus tai vastuu, joka ei tuota aitoa valtaa tai toimijuutta, ei kuitenkaan vas-

taa useimpia osallisuuden määritelmiä. Osallisuudelle keskeiset toimijuuden, vastuun ja vallan kysymykset kietoutuvat siis yhteisölliseen ruoka-apuun eri tavoin yhteisöllisen ruoka-apupaikan sisällä, sen sosiaalisessa todellisuudessa, mutta myös suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Koronapandemia ja siihen liittyvät rajoitukset tuottivat uusia ja tekivät näkyviksi jo aiemmin yhteisöllisessä ruoka-avussa vaikuttaneita valta-asetelmia, vallankäyttöä ja jännitteitä. Näitä tarkastelemme tässä luvussa osallisuuden ja osallisuustyön näkökulmien avulla.

Tutkimuksen toteutus

Tutkimuksemme aineisto koostuu etnografisesta kenttätyöstä kuudessa kristilliseltä arvopohjalta toimivassa ruoka-apuyhteisössä kolmessa eri kaupungissa. Aineiston on kerännyt Rosa Huotari osana yhteisöllistä ruoka-apua käsittelevää väitöskirjatutkimustaan, joka tarkastelee myös uskonnon roolia ruoka-aputoiminnassa. Henrietta Grönlund on Huotarin väitöskirjatyön ohjaaja. Luvun tausta ja johtopäätökset ovat molempien kirjoittajien yhdessä kirjoittamia. Aineiston analyysistä ja tulosten auki kirjoittamisesta kantoi päävastuun Huotari yhteisten keskustelujen tukemana.

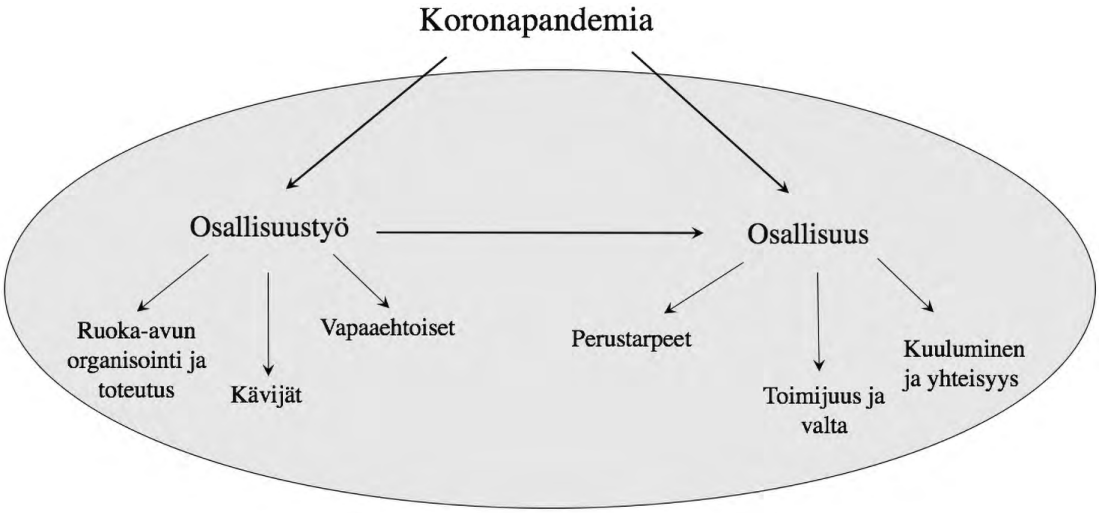
Aineistonkeruupaikkojen valintaan vaikutti se, että suuri osa ruoka-avusta on uskontotaustaisten tai kristilliseltä arvopohjalta toimivien organisaatioiden toteuttamaa. Tutkimissamme ruoka-apuyhteisöissä on ruokakassien jakamisen ohella myös yhteisöruokailun mahdollisuus, ja paikat kuuluvat laajempiin ruoka-aputoimijoiden verkostoihin, jotka kehittävät ruoka-apua osallisuutta edistäväksi. Lisäksi ne järjestävät ryhmä-, kurssi-, ja vertaistukitoimintaa sekä tarjoavat työllistymismahdollisuuksia esimerkiksi yhteisöruokailujen kokkeina heikossa työmarkkina-asemassa oleville ihmisille. Aineistonkeruuprosessi sisälsi osallistuvaa havainnointia ruoka-avussa sekä etnografisia haastatteluja eli keskusteluja (Heyl 2007) ruoka-avun työntekijöiden, vapaaehtoisten ja kävijöiden kanssa vuosien 2020 ja 2021 aikana (etnografisesta kenttätyöstä ks. esim. Emerson ym. 2007; Heyl 2007). Havainnointikertoja kertyi yhteensä 70. Osallistuva havainnointi sisälsi osallistumista niin ruokakassien jakamiseen, yhteisöruokailuihin kuin muuhun ruoka-avun yhteydessä järjestettyyn sosiaaliseen retki-, kurssi- ja ryhmätoimintaan. Lisäksi aineistonkeruussa toteutui kymmenen erillistä syvähaastattelua ruoka-avun työntekijöille (ks. Johnson & Rowlands 2012). Tekstin ykköskirjoittaja dokumentoi aineiston käsin kirjoittamalla ja kenttätyön päätteeksi litteroi aineiston. Sitä kertyi yhteensä 171 sivua (fonttikoko 12, pisteväli 1).

Tutkimamme ruoka-apuyhteisöt pyrkivät kunnioittamaan kävijöiden anonymiteettia ja noudattamaan matalan kynnyksen periaatetta, minkä vuoksi tutkimusaineisto ei sisällä kuvia tai ääninauhoja. Jokaisen tutkimamme ruoka-apuyhteisön johtaja allekirjoitti suostumuslomakkeen, jonka nojalla osallistuva havainnointi ruoka-apuyhteisöissä mahdollistui. Luvun ykköskirjoittaja informoi jokaisen osallistuvan havainnointikerran alussa ruoka-avun työntekijöitä, vapaaehtoisia ja kävijöitä suullisesti tutkimuksen teosta ja sen tarkoituksesta. Hän kertoi osallistujille myös heidän oikeuksistaan kieltäytyä keskustelusta tutkijan kanssa niin halutessaan ilman, että siitä koituu heille haittaa (ks. Kohonen ym. 2019). Koronapandemia haastoi myös aineistonkeruuta ajoittain, sillä useampi yhteisöruokailu peruuntui koronarajoitusten takia. Toisinaan tutkijan läsnäolo ruoka-avussa ei ollut mahdollista kokoontumisrajoitusten takia. Aineistonkeruu toteutui vaihtuvien koronarajoitusten takia useammassa lyhyemmässä periodissa vuosien 2020–2021 aikana.

Aineistoa kerätessä havainnointi kohdistui erityisesti siihen, miten ja millaista osallisuutta sekä toisaalta osattomuutta ruoka-aputoiminta mahdollisti, millaisia osallisuuden ja osattomuuden kysymyksiä se synnytti, sekä mikä vaikutus koronapandemialla oli osallisuustyöhön ja koettuun osallisuuteen. Aineisto kuvaa osallisuustyön ja osallisuuden ulottuvuuksia siten tarkoituksella rajatusta näkökulmasta ja valikoidussa kontekstissa, rajattuna ja osaltaan myös ainutkertaisena ajanjaksona. Aineistonkeruun jälkeen analysoimme aineiston lähiluvun ja teoriasidonnaisen temaattisen sisällönanalyysin avulla (ks. Braun & Clarke 2006). Ykköskirjoittaja rajasi aineistosta ensin lähiluvun avulla koronaan joko implisiittisesti tai eksplisiittisesti viittavia kohtia, jonka jälkeen hän koodasi aineiston hyödyntäen sekä osallisuustyön (Isola ym. 2017; Hekkala ym. 2023) että osallisuuden (Raivio & Karjalainen 2013) teoreettista viitekehystä. Ensimmäisen analyysivaiheen jälkeen kävimme keskustelua ylä- ja alateemoista ja niiden keskinäisistä suhteista. Tämän keskustelun ja koodien pohjalta Huotari muodosti ylä- ja alateemoja analysoiden samalla koodien välisiä keskinäisiä suhteita. Yläteemoiksi muodostuivat koronapandemian vaikutukset ruoka-avun 1) osallisuustyöhön ja 2) kävijöiden osallisuuteen. Ruoka-avun osallisuustyön alateemoiksi muodostuivat a) ruoka-avun organisointi ja toteutus, b) kävijät ja c) vapaaehtoiset. Osallisuuden alateemoiksi muodostuivat a) perustarpeet b) toimijuus ja valtasuhteet, sekä c) kuuluminen ja yhteisyys.

Seuraavaksi kuvaamme aineistolainausten avulla, kuinka koronapandemia vaikutti yhtäältä ruoka-avun osallisuustyöhön niin ruoka-avun organisoinnin ja toteutuksen, kävijöiden kuin vapaaehtoistenkin osalta. Tämän jälkeen osoitamme Raivion ja Karjalaisen (2013) viitekehystä hyödyntäen, kuinka koronapandemia vaikutti ruoka-avun kävijöiden osallisuuteen negatiivisesti perustarpeiden

(*having*), toimijuuden ja hierarkkisten valtasuhteiden korostumisen (*acting*) sekä kuulumisen ja yhteisöllisyyden tunteiden (*belonging*) kautta. Kuvio 1 jäsentää temaattisen sisällönanalyysin pohjalta muodostamiamme tuloksia sekä ylä- ja alateemojen välisiä suhteita.

Kuvio 1. Koronapandemian vaikutukset yhteisölliseen ruoka-apuun.

Koronapandemian vaikutukset ruoka-avun osallisuustyöhön

Koronapandemia haastoi ruoka-avun *organisointia ja toteutumista* poikkeusolojen astuessa voimaan maaliskuussa 2020 (ks. Valtioneuvosto 2020a). Kaikki tutkimuksessa mukana olevat ruoka-apuyhteisöt joutuivat joko keskeyttämään yhteisöruokailut kokonaan ja siirtymään kassijakoon tai vähintään uudelleenorganisoimaan yhteisöruokailuja siten, ettei sosiaalista kanssakäymistä ja sitä kautta korona-altistumisia syntyisi (myös Laihiala & Nick 2020, 11–12; Salonen & Alppivuori 2021, 14). Osa paikoista alkoi myös tarjota yhteisöruokailujen sijaan tai niiden ohella noutoruoka-annoksia, joita ruoka-avun saajat saivat ostaa mukaansa edulliseen hintaan. Jotkut paikat jakoivat noutoruoka-annoksia maksutta. Mikäli yhteisöruokailujen järjestäminen oli mahdollista, niihin sai yhtä aikaa osallistua kokoontumisrajoitusten sallima henkilömäärä. Ennen koronaa yhteisöruokailuissa oli saattanut ruokailla satakin henkilöä kerrallaan, mutta pandemian aikana henkilömäärä laski usein esimerkiksi kymmeneen tai 25:een.

Rajoitukset olivat osallisuustyölle keskeisen yhteisöllisyyden näkökulmasta haasteellisia, jopa nurinkurisia. Kaikissa havainnoiduissa yhteisöruokailuissa oli ennen koronaa ollut tapana istua pitkissä pöydissä tai pöytäryhmissä, mutta

pandemian aikana pöydissä istui vain yksi tai kaksi henkilöä. Pöytien organisointi vaikutti osaltaan siihen, kuinka monta syöjää tiloihin mahtui kerrallaan. Työntekijät ja vapaaehtoiset pyrkivät huolehtimaan hygieniasta tarjoamalla kävijöille kasvomaskeja ja käsidesiä yhteisöruokailujen ovilla. Sosiaalinen kanssakäyminen oli vältettävää myös ruokakassijonoissa: kaksi tutkituista ruoka-apupaikoista kehittikin korona-aikana ajanvaraussysteemin. Yhdessä paikassa ruokakassin sai varata itselleen soittamalla etukäteen ruoka-avun ajanvaraukseen ja toinen paikka jakoi ruokakasseja nettivarausten perusteella.

Koronapandemia vaikutti ruoka-avun käytäntöjen osalta myös yhteistyöhön eri sidosryhmien kanssa sekä jaettavan ruuan määrään. Ruoka-avun työntekijöiden mukaan yhteistyö esimerkiksi elintarvikealan toimijoiden kanssa vahvistui erityisesti koronapandemian ensimmäisten kuukausien aikana (ks. myös Laihiala & Nick 2020, 11–12; Salonen & Alppivuori 2021). Osa ruoka-apuyhteisöistä alkoi jakaa kaupungin kanssa yhteistyössä niin kutsuttuja ”akuuttikasseja”, ja samalla eri ruoka-aputoimijoiden välinen tiedonkulku tiivistyi (vrt. asunnottomuustyön organisoituminen pandemian aikana, Rusi tässä teoksessa). Kuten eräs haastateltu työntekijä asiaa kuvasi: ”Kaupoistakin saatettiin silloin ottaa yhteyttä, silloin heräsi sellanen, että halutaan auttaa.” Lisääntyneestä yhteistyöstä ja auttamisinnosta huolimatta jaettavaa hävikkiruokaa oli koronan aikana usein aiempaa vähemmän, kun laitosruokailuista ja ravintoloista saatu lahjoitusruoka väheni tai jäi kokonaan pois. Myös kasvaneet kävijämäärät (Eronen ym. 2020, 53; Laihiala & Nick 2020, 14–18; Hammarén ym. 2022; Zitting ym. tässä teoksessa) heijastuivat jaettavan ruuan määrään; ruokakasseja ei aina riittänyt kaikille, ja yhteisöruokailuissa ruoka loppui toisinaan kesken. Tällä oli vaikutuksensa ruoka-avun saajien perustarpeiden tyydyttymiseen, johon syvennymme seuraavassa tulososiossa.

Sosiaalinen kanssakäyminen väheni tai loppui myös ruoka-avussa järjestetyssä ryhmä-, kurssi- ja retkitoiminnassa (vrt. Laihiala & Nick 2020, 11–12). Sen sijaan, että paikat kutsuivat sosiaaliseen toimintaan mukaan ruoka-avun saajia, ne järjestivät ryhmätoimintaa yleensä vain pienelle piirille niin kutsuttuja ”vakiokävijöitä” tai ruoka-avun vapaaehtoisia. Jotkut ruoka-avun työntekijät keskustelivat toisinaan siitä, että toimintaa ei voida korona-aikana ”markkinoida” kokoontumisrajoitusten takia. Tämä tuntui osasta työntekijöistä ”täysin päinvastaiselta” yhteisöllisen ruoka-avun toiminta-ajatukseen nähden. Osallisuutta edistämään tarkoitettu ryhmä-, kurssi- ja retkitoiminta kutistui siten vain pienen sisäpiirin toiminnaksi, mikä osaltaan vaikutti sosiaalisiin hierarkioihin ruoka-avun saajien ja vapaaehtoisten välillä. Palaamme näihin hierarkioihin seuraavassa tulososiossa valtasuhteiden näkökulmasta.

Aineistomme ruoka-apuyhteisöjen työntekijät kuvasivat *kävijämäärän* kasvua ”räjähdysmäiseksi” koronapandemian puhjetessa keväällä 2020. Useampi työntekijä kertoi, että myös kävijäprofiili muuttui. Ruoka-avussa oli työntekijöiden mukaan aiemmin asioinut pääasiassa yksin asuvia, työttömiä ja eläkeläisiä (vrt. Ohisalo & Saari 2014; Ohisalo ym. 2015), mutta koronan aikana ruoka-apuun turvautuivat enenevässä määrin myös esimerkiksi lomautetut, perheelliset ja opiskelijat (ks. myös Laihiala & Nick 2020, 12; Zitting ym. tässä teoksessa). Kuten eräs työntekijä asiaa luonnehti, korona-aikana ruoka-apuun turvautui myös ”paljon ((heitä)), jotka sano et ei ois ikinä uskonu tänne joutuvansa”. Havainnointi- ja haastatteluaineistomme ruokakassijonoissa ja etenkin yhteisöruokailuissa kuitenkin osoittavat, että valtaosa ruoka-avun saajista oli edelleen korona-aikanakin yksin eläviä, työttömiä ja eläkeläisiä.

Koronapandemialla oli vaikutuksensa myös ruoka-avussa toimivien *vapaaehtoistyöntekijöiden* määrään ja profiiliin (myös Hammarén ym. 2022, 64). Työntekijöiden mukaan aiemmin ruoka-avun vapaaehtoisista merkittävä tai jopa suurin osa oli ollut eläkeläisiä. Pandemian alkuvaiheessa valtio kehotti yli 70-vuotiaita pysymään karanteeninomaisissa olosuhteissa (Valtioneuvosto 2020b), mikä heikensi tai jopa esti eläkeläisten mahdollisuuksia osallistua vapaaehtoistoimintaan. Vapaaehtoistyö ei koronan aikana kuitenkaan täysin keskeytynyt, sillä uusia, nuorempia vapaaehtoisia ilmoittautui mukaan. Muutokset vapaaehtoisissa aiheuttivat ruoka-avun organisoimiselle myös haasteita, kun moneen ruoka-apupaikkaan ilmoittautui enemmän vapaaehtoisia kuin sinne voitiin ottaa. Erityisesti palkkatyöstään lomautetut ihmiset kaipasivat vaativampiakin tehtäviä. Kuten eräs työntekijä tilannetta kuvasi: ”Enemmän ilmoittautui kun voitiin ottaa. (poistettu tekstiä) Kun osaavat ihmiset tulee niin mitä me näille tehään? (poistettu tekstiä) Tarvetta tehdä ja työtä on, mut ei pystytä fasilitoimaan.” Uusien vapaaehtoisten sitouttaminen osoittautui haasteelliseksi, sillä monet uudet ihmiset toimivat vapaaehtoisena vain muutaman viikon tai kuukauden. ”Korona-aikana erityisesti syöjät halus vapaaehtosiksi, mutta ne monet lähti pois kun ((niiden omat)) työt jatku”, työntekijä kertoi.

Koronapandemian vaikutukset ruoka-avussa käyvien osallisuuteen

Koronapandemia ja sen aiheuttamat käytännön muutokset ruoka-avun osallisuustyöhön vaikuttivat ruoka-avussa käyvien osallisuuteen niin perustarpeiden tyydyttymisen (*having*), valtasuhteiden ja sitä kautta toimijuuden toteutumisen

(*acting*) että lisääntyneiden kuulumisen ja yhteisyyden tunteiden (*belonging*) kautta. Koronapandemian aikana *perustarpeet* niin ruuan, terveyden, suojan kuin hygienian osalta tulivat haastetuiksi, kun yhteisruokailuja peruuntui usein nopeallakin aikataululla ja monet paikat siirtyivät kassijakoon ja ajanvarussysteemiin. Monet ruoka-avussa kävijät jäivätkin yllättävässä tilanteessa ainakin väliaikaisesti ilman ruoka-apua. Osa erityisesti iäkkäistä ruoka-avun saajista ei myöskään uskaltanut poikkeusoloissa poistua kotoaan ruoka-apua hakemaan.

Ruoka-avun saatavuuden muutokset olivat monelle tarvitsijalle yllättäviä. Yhteisöruokailun ovella saattoi odottaa lappu, joka kertoi ruokailun olevan peruttu joko korona-altistusten tai -rajoitusten takia. Toisinaan paikat ilmoittivat yhteisöruokailun perumisesta samana aamuna järjestävän tahon nettisivuilla. Koska kaikilla kävijöistä ei ollut mahdollisuutta tarkistaa aukioloaikoja netistä, saatavuuden muutos tarkoitti usein perustarpeiden tyydyttymisen heikentymistä. ”Oltiin ihan hädässä mihin mennään ja mitä tehdään, kun oli ruokala kiinni!” eräs kävijä tilitti, kun ruoka-apu oli yllättäen sulkenut ovensa. Ruoka-avun merkityksestä kävijöiden elämässä kertoo se, että yhteisöruokailun ovella tunnelmat olivat hätääntyneet ja ahdistuneet silloin kun ruoka-apua ei ollut saatavilla. Itse (RH) koin tutkijana lähinnä turhautumista, kun olin matkustanut paikan päälle ja ruoka-apu olikin kiinni. Tällaiset ”turhat reissut” toisaalta konkretisoivat sitä, että toisin kuin muilla ihmisillä, ruoka-avussa käyvillä ei välttämättä ollut vaihtoehtoista paikkaa, johon mennä ja jossa aterioida kohtuuhintaan.

Myös ruokakassien ajanvaraussysteemi aiheutti haasteita ruoka-avun saatavuuden näkökulmasta. Vaikka ajanvaraus säästi aikaa ja vaivaa jonottamiselta, ei kaikilla kävijöistä kuitenkaan ollut mahdollisuutta varata aikaa itselleen joko kielitaidon, puhelimen tai digitaitojen puutteen takia. Ruoka-avun puhelinajanvaraukseen tulikin toisinaan tiedusteluja siitä, voisiko ruokakassin hakea toisen henkilön puolesta. Osa kävijöistä saapui suoraan ruoka-apuun pyytämään itselleen kassia, mutta työntekijät joutuivat yleensä käännyttämään ilman ajanvarausta tulevat pois, sillä kasseja oli kullekin päivälle vain rajallinen määrä. ”On aina niitä jotka yrittää tulla vaan hakee kassin, ei se niin toimi. Minä sitten ohjasin ulos ja soittoajan”, eräs vapaaehtoinen kuvasi, kun ruoka-avun ovella oli taas käynyt henkilö pyytämässä itselleen kassia. Kaikille kävijöistä ruokakassi ei myöskään ollut optimaalisin vaihtoehto: ”Mua ei se ruokakassi hyödytä, kun en osaa ruokaa valmistaa”, eräs iäkkäämpi kävijä kertoi yhteisöruokailussa. Erityisesti ikääntyneet, yksin asuvat miehet ja asunnottomat ihmiset kertoivat, että heille yhteisöruokailu oli ainut paikka, jossa sai syödäkseen lämpimän aterian.

Korona-aikana moni ruoka-avun saaja kärsi myös luotettavan tiedon puutteesta. Ruoan ohella yhteisöruokailuissa oli aiemmin tarjottu neuvontaa ja oh-

jausta muun muassa sosiaali-, terveys- ja työllisyyspalveluihin. Korona-aikana moni kävijä olisi kaivannut tietoa palveluista entistäkin enemmän, mutta kokoontumisrajoitusten ja kasvokkaisten kohtaamisten rajoittamisen takia lähes kaikki palveluneuvonta ainakin aika-ajoin keskeytyi. Osa kävijöistä kertoi ruokakassia hakiessaan tai myöhemmin yhteisöruokailuissa, että pandemia-aikana omien asioiden hoitaminen ilman puhelinta tai digitaitoja kävi miltei mahdottomaksi. Monella ei myöskään ollut tietoa siitä, mistä ja miten koronarokotuksen voisi saada. Osa ei pystynyt tai osannut tulostaa itselleen koronatodistusta rokotuksen saatuaan. Tutkijana (RH) jouduin usein hankalaan tilanteeseen, kun kävijät pyysivät minulta apua asioidensa hoitamiseen. Yhtäältä halusin auttaa, toisaalta olin paikalla tutkijana, en työntekijänä. Yhteiskunnan eri palveluiden siirtyessä verkkoon, jäivät jo muutenkin haavoittuvassa asemassa elävät ihmiset entistäkin eriarvoisempaan asemaan (myös Eronen ym. 2020, 35). Rajoitukset vaikuttivat siten monin vakavin tavoin kävijöiden osallisuuteen paitsi yhteisöllisessä ruoka-avussa myös yhteiskunnassa laajemmin.

Moni ruoka-avussa käyvä jäi myös vaille suojaa korona-aikana. Erityisesti asunnottomat ihmiset kertoivat, että yhteisöruokailut olivat aiemmin olleet paikkoja, joissa viettää aikaa sisätiloissa, lämmitellä ja levätä rauhallisessa ilmapiirissä. Koronarajoitusten aikana moni ruoka-apupaikka siirtyi jakamaan ruokakasseja ainoastaan ulkotiloissa, jolloin asunnottomien ihmisten mahdollisuudet levätä sisätiloissa kaventuivat entisestään. Heidän mukaansa kaupungin kaduilla oli korona-aikana levottomampaa, kun muitakin asunnottomien ja esimerkiksi päihderiippuvaisten ihmisten tiloja oli suljettu tai aukioloja lyhennetty.

Korona uhkasi myös ruoka-avun saajien mahdollisuutta nimettömään asiointiin, kun kävijät joutuivat ilmoittamaan nimensä ensin ajanvarauksen ja sitten ruokakassin hakemisen yhteydessä. Jotkut yhteisöruokailut keräsivät osallistujien nimet ja yhteystiedot mahdollisten altistusten jäljittämiseksi. Vaikka nimeltä puhuttelu saattoi vahvistaa osan kävijöistä kokemusta kohdatuksi tulemisesta, osa kävijöistä myös empi nimensä kertomista. Mikäli henkilö koki ruoka-avun saamisesta häpeää, ei oman nimen kertominen ainakaan hälventänyt stigmaa. Seuraava ote tutkimuspäiväkirjasta (RH) havainnollistaa tätä: ”Asiakkaat saapuvat hakemaan ruokakasseja. Osalta tentataan pitkään, jos nimeä ei löydy. Eräskin äiti lapsen kanssa vaikuttaa kiusaantuneelta, kun nimeä ei meinaa listasta löytyä.” Koska ruokakassijonossa syntyi usein epäselvyyksiä nimien osalta, on mahdollista, että osa ruokakassin hakijoista ei ilmoittanut aitoa nimeään ajanvarauksen yhteydessä. Ajanvaraus toi siten uudenlaisen kynnyksen ruoka-apuun, joka saattoi pahimmillaan heikentää ruoka-avun saatavuutta tai ainakin uskallusta hakea sitä.

Perustarpeiden tyydyttymisen ohella koronapandemia vaikutti ruoka-avussa käyvien *toimijuuteen* (*acting*), joka on keskeinen osallisuuden ulottuvuus. Tarkastelemme tätä ulottuvuutta ruoka-avussa ilmenevien valtasuhteiden avulla. Moni työntekijä ja vapaaehtoinen kuvasi, kuinka ennen koronaa heidän roolinsa oli toimia ”rinnalla kulkijoina” ruoka-avun saajien moninaisissa elämäntilanteissa. Poikkeusolojen aikana ruoka-avun saajien sosiaalinen kohtaaminen jäi kuitenkin lähes kokonaan pois, kun työntekijöiden ja vapaaehtoisten tärkeimmäksi tehtäväksi muodostui terveysturvallisuudesta huolehtiminen. Seuraava ote tutkimuspäiväkirjastani kuvaa tunnelmia koronarajoitusten tiukennuttua:

> Ruokalassa on outo tunnelma, yksittäiset pöydät harvassa, tyhjää, kaikuu. Ovella päivitellään puolin ja toisin: ”On tää kyllä sellanen tauti että…”. Suntio huokaa: ”Tänään ei varmaan tuu pappiakaan, vaan 10 ihmistä saa olla tilassa yhtä aikaa… Kun rajoitukset kovenee, ydintarve, eli ruoka vain jää.”

Pandemian aikana työntekijät kuvasivat rooliaan ”saippuapoliiseiksi” ja ”portsareiksi”, mikä kuvastaa heidän tehtävänkuvansa muutosta ja auktoriteettiasemansa korostumista. Eräs yhteisöruokailun ovella seissyt työntekijä selitti: ”Täs täytyy olla tosi napakka, ei ilkee, vaan napakka. (poistettu tekstiä) Tää on lentoemännän työtä, pitää olla koko ajan hereillä ja vahtia ovea, siitä ei niin vaan tulla!” Sen sijaan, että työntekijät olisivat toivottaneet kävijät sisään viettämään aikaa matalalla kynnyksellä, he pyrkivät koronan aikana ohjaamaan kävijöitä ripeästi ulos, mikä heikensi ruoka-avussa käyvien toimijuutta ja sitä kautta osallisuuden mahdollisuuksia.

Ruoka-avun jakajien korostunut valta-asema suhteessa ruoka-avun saajiin vaikutti paitsi ruoka-avun tunnelmaan, myös kävijöiden kokemuksiin yhdenvertaisesta kohtelusta. Osa kävijöistä ilmaisi olevansa tyytymättömiä saamaansa kohteluun esimerkiksi irvistämällä tai pyörittelemällä silmiään, kun vapaaehtoiset ohjeistivat heitä: ”Ottakaa ruokakassi ja poistukaa nopeasti ruuhkan välttämiseksi.” Terveysturvallisuudesta huolehtiminen aiheutti toisinaan myös suoranaista vastakkainasettelua kävijöiden ja vapaaehtoisten välille. Eräs vapaaehtoinen puuskahti ilman ajanvarausta saapuneesta henkilöstä: ”Esittää ettei ymmärrä suomea, ja vielä yskien!” Korona-aikana moni ruoka-apuyhteisö jakoi myös kirurgisia kasvomaskeja, mutta tällöinkin vapaaehtoiset saattoivat arvioida maskinhakijoiden tarpeen todenperäisyyttä (vrt. Laihiala & Ohisalo 2017, 242). Kiistoja aiheutti myös maskin käyttäminen ruoka-avussa. Työntekijät ja vapaaehtoiset pyrkivät huolehtimaan siitä, että kaikilla kävijöillä olisi kasvomas-

ki muulloin kuin syödessään. Osa kävijöistä kuitenkin vastusti maskin käyttöä ja epäili koko koronaviruksen olemassaoloa, mikä aiheutti sanaharkkaa kävijöiden ja vapaaehtoisten välille.

Yhteisöruokailujen tunnelmaan koronajärjestelyt vaikuttivat toisinaan kouriintuntuvasti. Seuraava aineistolainaus ykköskirjoittajan tutkimuspäiväkirjasta kuvastaa muuttunutta tunnelmaa ja ruoka-avussa käyvien toimijuutta yhteisöruokailussa:

> Kaikki istuvat yksin eri pöydissään. Ei saa istua seurassa, jos ei tullut yhdessä. Vapaaehtoinen hoputtaa ovella: ”Syökää nopeasti, toiset jonottaa ulkona.” Vähemmän voidaan ottaa sisään kuin yleensä. Kiireen tuntu. Tuntuu, että vien tilaa muilta. Harvassa ovat keskustelut.

Tunnelman kiristymistä ruoka-avussa kuvasi se, että ruokailu tapahtui usein yksin ja hiljaa. Tutkijana (RH) koin, että minun tulisi syödä mahdollisimman nopeasti ja huomaamattomasti. Ruuasta ja etenkään seurasta oli tällöin vaikea, jollei mahdoton nauttia. Ilmapiirin muutoksesta huolimatta osa kävijöistä oli ruoka-avun uusia käytäntöjä kohtaan kuitenkin ymmärtäväisiä. He muun muassa kiittelivät työntekijöitä ja vapaaehtoisia siitä ”napakkuudesta”, jolla he pitivät rajoituksista kiinni ja siten takasivat tiloissa turvallisemman ruokailun. Kiitollisuus ei kuitenkaan tarkoita, etteikö valta-asema olisi ollut ilmeinen ja jopa osaltaan vaikuttanut kävijöiden osoittamaan kiitollisuuteen ruoka-avun työntekijöitä ja vapaaehtoisia kohtaan (ks. van der Horst ym. 2014; vrt. Salonen & Grönlund 2018).

Korona-ajan muutokset yhteisöruokailuissa vaikuttivat ruoka-avussa käyvien osallisuuteen myös *kuulumisen ja yhteisyyden tunteiden* (*belonging*) kautta. Erityisesti ikääntyneemmät kävijät ja vapaaehtoiset kuvasivat toistuvasti kuulumisen tunteensa tulleen haastetuksi koronarajoitusten aikana (myös Hammarén ym. 2022, 43–46), kun poikkeusolot velvoittivat yli 70-vuotiaat pysymään karanteeninomaisissa olosuhteisissa (Valtioneuvosto 2020b). Monet yksinasuvista kertoivat, että poikkeusolojen aikana oma koti alkoi tuntua ”vankilalta”, josta ei enää ollut ulospääsyä. ”Tuntuu, etten jaksa lähteä enää ((ulos)). (poistettu tekstiä) Korona teki sen et taantu. (poistettu tekstiä) Tuntuu et mä tukehdun kotona, pakko päästä ulos”, eräs kävijä kertoi yhteisöruokailussa. Osa oli tilanteestaan syvästi ahdistuneita ja jopa itki kuvatessaan niitä ongelmia, joita korona-aika oli tuonut tulleessaan: ”Olen niin yksin. Ei oo miestä, ei oo lapsia lähellä joilta kysyä ((apua)). (poistettu tekstiä) Tämä on tosi stressaavaa.” Useille kävijöistä ruoka-apu tarjosi paitsi taloudellista, myös sosiaalista tukea elämään

(myös Larjavaara 2019; Alppivuori 2021). Ennen kaikkea ruoka-avussa käyminen mahdollisti yhteyden toisiin ihmisiin ja sitä kautta kokemuksen nähdyksi tulemisesta, kuten seuraava kommentti osoittaa: ”Yksin asuva kaipaa edes paikan jossa pistäytyä. Edes tervehtiä toista.”

Korona-aikana ruoka-avun saajien kokema yksinäisyys ja sitä kautta ulkopuolisuus näkyi myös heidän elämänsä muilla osa-alueilla. Osa kertoi, että jo ennen pandemiaa muut ihmiset saattoivat väistellä heitä esimerkiksi julkisissa kulkuneuvoissa, mutta korona-aikana ihmisten reaktiot muuttuivat entistä tylymmiksi: ”Koronan taakse voi piiloutua, ja nyt saa sanoa vaikka kuinka ilkeesti: ”mene pois” ja vaikka naapurillekin et: ”lähe vetää” ja ”pysy kauempana””, eräs kävijä kuvasi. Ylipäätään ruoka-avussa käyminen ilmeni uudella tavalla paheksuttavana, kun valtakunnallisena suosituksena oli pysyä kotona ja välttää kontakteja. Useammat ruoka-avun saajat totesivat, että korona-aikana asiakaskunta etenkin yhteisöruokailuissa oli yksipuolistunut, kun vain suurimmassa hädässä olevat tulivat paikalle. Ruoka-avussa käyminen ilmeni siten korona-aikana entistä leimaavampana ja saattoi sitä kautta heikentää osallistujien kokemusta yhteiskuntaan kuuluvina, täysivaltaisina jäseninä.

Vaikka korona-aika haastoi ruoka-avussa käyvien kuulumisen tunnetta, toi se myös uudenlaista yhteisöllisyyttä. Niin työntekijät, vapaaehtoiset kuin kävijät totesivat, että korona-aika opetti arvostamaan niitä ruoka-apuun liittyviä asioita, joita he ennen olivat pitäneet itsestäänselvyyksinä. Eräs vapaaehtoinen esimerkiksi totesi pitkän karanteenin päätteeksi: ”Mutta korona-aikana huomas, että tuli ihan ikävä tänne”. Useampi vapaaehtoinen kertoi, että ruoka-avussa toimiminen heijastui mielialaan ja toi sisältöä elämään. Poikkeusolojen aikana moni vapaaehtoinen oli kokenut elämänsä tyhjäksi ja jopa merkityksettömäksi. Ruoka-avun taas auettua myös kävijät reflektoivat yhteisöruokailujen merkitystä uudesta perspektiivistä: ”Hyvä kun on mahollisuus tälläseen ilmaseen ateriaan ja rauhalliseen tunnelmaan. (poistettu tekstiä) Porukka alkaa taas arvostaa näitä asioita eri tavalla.”

Kuten muuallakin yhteiskunnassa, myös ruoka-avussa koronavirus ja siihen liittyvät rajoitukset olivat toistuva puheenaihe pandemia-aikana. Vaikka pandemia haastoi ruoka-avussa käyvien osallisuutta monella eri osa-alueella, näyttäytyi se keskusteluissa kuitenkin myös ”yhteisenä vihollisena”, josta puhuminen rauhoitti niin kävijöiden kuin vapaaehtoisten mieltä. Yhteisöruokailuissa kävijät vitsailivat maskeista ja lohduttautuivat positiivisilla uutisilla tartuntamäärien laskettua, mikä toi yhteisyyden tuntua. Korona myös osaltaan tasapäisti koettua eriarvoisuutta niin sanottujen ”rikkaiden” ja ”köyhien” ihmisten välillä, kuten seuraava kävijän kommentti osoittaa: ”Apu-lehdessä luki et joku aineellisesti ri-

kaskin oli saanut EU:n huippukokouksessa koronan. Ei siltä taudilta oo suojassa kukaan, ellei nyt oo ihan Luojan kämmenellä.”

Johtopäätökset

Olemme edellä kuvanneet koronapandemian vaikutuksia yhteisölliseen ruoka-apuun, sen osallisuustyöhön ja kävijöiden osallisuuteen kuudessa kristillisessä ruoka-apuyhteisössä.

Kokoavasti voimme sanoa, että osallisuustyölle keskeiset vastavuoroinen vuorovaikutus, osallistuminen ja vaikuttamisen mahdollisuudet muuttuivat pandemian aikana vaikeiksi tai jopa mahdottomiksi toteuttaa tartuntojen pelon ja tartuntojen ehkäisemiseksi asetettujen rajoitusten vuoksi. Toimijuuden edistäminen, osallistujalähtöisyys, tasa-arvoisuus ja vallan ja resurssien uudelleenjakaminen vaihtuivat toimintatapoihin, joissa työntekijät ja vapaaehtoiset joutuivat kontrolloimaan ja rajoittamaan kävijöiden toimintaa. Voimme jopa kysyä, mitä osallisuustyöstä jäi jäljelle, kun yhteisöllisyyden ja kohtaamisten edistäminen ja osallistujien toimijuus asettuivat pakotettuina sivuun ja vallan jakamiseen pyrkivät käytännöt vaihtuivat kontrolliin ja työntekijöiden ja vapaaehtoisten valta-aseman korostumiseen. (Vrt. Hekkala ym. 2023.)

Käytännössä yhteisöllisen ruoka-avun toiminta muuttui koronapandemian aikana osallisuustyöstä ruoan jakamiseksi, jossa ihmisten muita osallisuuden tarpeita pystyttiin huomioimaan vain rajallisesti. Rajoitusten sallimissa puitteissa jatkunut ruoka-aputoiminta toi kuitenkin jatkuvuutta aiemmin muodostuneeseen yhteisöön ja osallisuuteen, vaikka yhteisö ei voinutkaan toimia aiempien osallisuustyön periaatteiden mukaisesti: yhteisöissä aiemmin kehittynyt osallisuus ja tehty osallisuustyö ikään kuin kannattelivat ihmisiä ainakin jossain määrin myös rajoitetun osallisuuden aikana. Tämä näkyy tuloksissamme myös osallistujien puheena yhteisöllisen ruoka-avun ja yhteen kokoontumisen kasvaneesta arvostuksesta, kun mahdollisuus siihen välillä tuli rajoitetuksi.

Nämä yhteisöllisen ruoka-avun osallisuustyön muutokset ja niihin liittyvät kokemukset osoittavat, miten monipuolisesti ruoka-avun osallisuustyö kävijöiden tarpeisiin ja osallisuuteen normaaliaikoina vastaa. Samoin ne tuovat esiin, miten ohutta tai osallisuustyön varassa toteutuvaa ihmisten osallisuus muussa yhteiskunnassa voi olla. Raivion ja Karjalaisen (2013) osallisuuden jäsennystä soveltaen tuloksemme osoittavat, miten pandemian osallisuustyötä estävät vaikutukset heikensivät kävijöiden osallisuutta kaikilla osallisuuden ulottuvuuksilla. Pandemia vaaransi perustarpeiden tyydyttymisen (having), toimijuuden

(acting) sekä yhteisöllisyyden ja kuulumisen kokemukset (belonging), joiden saavuttaminen oli ollut monille kävijöille ennen pandemiaa suurelta osin yhteisöllisen ruoka-avun osallisuustyön varassa.

Ihmisten riippuvuus ruoka-avun osallisuustyöstä voidaankin nähdä riskialttiina. Pandemia toki rajasi kaikkien ihmisten osallisuutta, kun valtiot rajoittivat ihmisten oikeuksia ja ihmiset myös itse muuttivat toimintaansa. Ruoka-avun kävijöillä osallisuuden kaventuminen oli kuitenkin erityisen kokonaisvaltaista muiden resurssien rajallisuuden vuoksi. Osallisuuden haavoittuvuutta korostaa myös, että monille keskeinen tai jopa ainoa mahdollisuus saavuttaa perustarpeita, toimijuutta tai yhteisöllisyyttä, ei ole oikeusperustainen vaan vapaaehtoinen toiminnan muoto. Ruoka-apu on yhteiskunnan palveluja täydentävää, ei lakisääteistä palvelua, eikä sen jatkuvuudesta ole takeita kriisi- tai niin sanottuina normaaliaikoina.

Haavoittuvissa tilanteissa olevien ihmisten osallisuuden keskittymistä ruoka-avun yhteisöihin voidaan myös tulkita heitä muusta yhteiskunnassa eristävänä (ks. Törmä 2009). Tällöin osallisuus yhteiskunnassa laajemmin ei toteudu. Raivion ja Karjalaisen (2013) mukaan osattomuus tai vajeet osallisuudessa tarkoittavat taloudellista ja terveyden huono-osaisuutta ja turvattomuutta, vieraantumista ja toimenpiteiden kohteena olemista sekä vetäytymistä ja osattomuutta (myös Salminen ym. 2021). Ihmiset voivatkin olla muussa yhteiskunnassa osattomia, vaikka ruoka-avun osallisuustyö kannattelee heitä tarjoamalla osallisuuden mahdollisuuksia ruoka-avun yhteisössä. Koronapandemia teki näkyväksi tällaista yhteiskunnallista osattomuutta, kun ruoka-avun rajoitukset ja siihen liittyvät uudet toimintatavat jättivät osan kävijöistä vaille ruokaa, suojaa ja ihmiskontakteja.

Monet osallisuustyötä tekevät toimijat toki pyrkivät edistämään myös kävijöiden laajempaa, yhteiskunnallista ja poliittista osallisuutta (ks. Hekkala ym. 2023). Pandemian aikana myös tätä työtä oli vaikeaa toteuttaa, eivätkä monet ihmiset pystyneet esimerkiksi hakemaan heille kuuluvia etuuksia, jos he eivät saaneet siihen tukea ruoka-avun yhteisöstä. Yhteiskunnalliseen osallisuuteen silloittavien palvelujen on arvioitu osaltaan mahdollistavan sen, että yhteiskunnan muuta toimintaa ja palveluita ei tehdä kaikille saavutettaviksi (Törmä 2009). Pandemian osallisuustyöhön aiheuttamat muutokset tekivät nämä palvelujen saavutettavuuden ongelmat näkyviksi. Palvelujen saavutettavuuden ongelmia lisäsivät tosin normaalioloihin verrattuna pandemiasta johtuvat rajoitukset esimerkiksi Kelan toimipisteiden aukiolossa.

Pandemian aikaiset kokemukset tuovat esiin myös valtaan liittyviä kysymyksiä ruoka-apuyhteisön sisällä. Vaikka sen osallisuustyö pyrkii tasa-arvoisuuteen

ja vallan uudelleen jakamiseen, pandemiatilanne ja sen tuottamat toimintatavat osoittivat kävijöiden vallan ja toimijuuden olevan kuitenkin riippuvaista työntekijöiden (ja osin vapaaehtoisten) toiminnasta. Ruoka-avussa kävijöiden toimijuus ja valta ovat työntekijöiden mahdollistamaa ja tukemaa valtaa, joka voidaan myös ottaa pois. Valtasuhteiden ja toimintatapojen muutoksesta kärsivät myös työntekijät ja vapaaehtoiset, jotka eivät voineet tarjota ihmisille näiden tarvitsemaa apua eivätkä pystyneet toimimaan osallisuustyön periaatteiden mukaisesti. (Ks. Grönlund & Hokkanen tässä teoksessa.)

Olemme tässä luvussa tarkastelleet ruoka-apua, osallisuustyötä ja osallisuutta rajatusta näkökulmasta ja valikoidussa kontekstissa, tiettynä rajattuna ja ainutkertaisena ajanjaksona. Tuloksiamme ei voi yleistää koskemaan kaikkea ruoka-apua, osallisuustyötä tai koronan vaikutuksia niihin. Käsittelemässämme kontekstissa koronapandemia ja siihen liittyvät rajoitustoimet kuitenkin vaikuttivat osallisuustyöhön ja ihmisten osallisuuteen monin eri tavoin negatiivisesti. Myös muut tutkimukset ja selvitykset ovat nostaneet esiin vastaavia tuloksia koronapandemian ja siihen liittyvien rajoitusten erityisistä vaikutuksista jo valmiiksi vaikeissa tilanteissa oleviin ihmisiin (esim. Etsivän lähityön havaintoja... 2020; Pitkänen ym. 2020; Jurvansuu ym. 2020; 2021; Helfer ym. 2021; kansainvälisesti ks. Capodistrias ym. 2020; Nordensvärd ym. 2022). Näistä kokemuksista voidaan oppia tulevia kriisejä ajatellen. Teemme lopuksi toimintasuosituksia tuleviin kriiseihin varautumiseksi haavoittuvien ihmisten osallisuuden ja osallisuustyön näkökulmista.

Tukea on kriiseissä syytä kohdistaa sinne, missä sitä tarvitaan eniten, ja huolehtia vaikeassa tilanteessa olevien ihmisten mahdollisuudesta perustavanlaatuisiin osallisuuden tarpeisiin. Osallisuustyön resursseista ja jatkuvuudesta olisi syytä huolehtia sekä kriiseissä että niin sanottuina normaaliaikoina. Palveluja, jotka huolehtivat esimerkiksi ihmisten mahdollisuuksista ravintoon ja suojaan, tulee rajoittaa vain harkiten ja etsiä vaihtoehtoisia toimintamalleja perustarpeisiin vastaamiseksi. Käytännössä tämä voi tarkoittaa esimerkiksi mahdollisuuksia erilaisiin tarveharkintaisiin rajoitusten joustoihin palveluissa, jotka tavoittavat jo valmiiksi kriisissä tai vaikeassa tilanteessa eläviä ihmisiä.

Ruoka-avussa huomio kohdistui pandemian aikana ”vain ydintarpeen” toteuttamiseen eli ruoan tarjoamiseen tai jakamiseen. Myös oikeutta ihmiskontakteihin tulisi kuitenkin suoremmin tarkastella ravinnon ja suojan kaltaisena perustarpeena, joka tulisi turvata niin kriiseissä kuin niin sanottuina normaaliaikoina. Mahdollisuus osallistumiseen, vuorovaikutukseen ja yhteisyyden kokemiseen ovat mielekkään, arvokkaan ja ihmisarvoisen elämän edellytyksiä (esim. Allardt 1976; Deci & Ryan 2000). Yksinäisyys on keskeinen sosiaalisen

syrjäytymisen ulottuvuus, jonka vaikutukset esimerkiksi terveyteen ovat laajasti dokumentoidut. Yksinäisyys kytkeytyy heikompaan hyvinvointiin, mielenterveyden ongelmiin ja sairastavuuteen. (Saari 2016; Leemann ym. 2021.)

Eriarvoisuus ja kriisin vaikutusten kohdistuminen haavoittuvimpiin heikentävät myös koko yhteiskunnan kykyä selviytyä ja palautua kriiseistä. Vaikeissa tilanteissa olevien ihmisten osallisuuden vajeissa on näin ollen kysymys paitsi etiikasta ja oikeudenmukaisuudesta myös yhteiskunnan kokonaisselviytymisestä. Yhteiskunnallisia kriisitilanteita ja niistä selviytymistä tutkineet Fran H. Norris ja kollegat toteavat meta-analyysissään (2008), että yhteisöt, joissa on paljon eriarvoisuutta, kykenevät toimimaan kriiseissä heikommin. Tässä mielessä myös ruoka-avun rakenteellisiin syihin puuttuminen olisi perusteltua kriiseistä selviytymisen näkökulmasta. Norris ja kollegat toteavat myös, että yhteiskunnallisissa kriiseissä tehokkainta olisi tukea eniten niitä, jotka tukea tarvitsevat eniten. Usein kuitenkin tuki kohdistuu heille, joilla on jo valmiiksi erilaisia resursseja ja verkostoja kriisistä selviytymiseksi, mikä ei edistä yhteiskunnan kriisistä toipumista tehokkaimmin. (Mt.) Haavoittuvissa tilanteissa olevien ihmisten selviytymiseen ja osallisuuteen on syytä kiinnittää erityishuomiota tulevissa kriiseissä ja niihin varautumisessa.

Digitaalisia palveluja kehitettiin pandemian aikana nopeasti, mikä mahdollisti monia palveluja rajoitusten aikana. Palveluja käyttäneet myös kokivat ne hyviksi ja hyvää kehitystyötä on syytä jatkaa. Digitaaliset palvelut kuitenkin myös jättivät ihmisiä vaille tarvitsemiaan palveluja, ja haavoittuvassa asemassa olevat ihmiset käyttivät niitä muita vähemmän. (Jurvansuu ym. 2020; Pitkänen ym. 2020.) Osallisuustyötä tekeville tahoille tulee taata mahdollisuus tarjota apua, kohtaamista, tukea ja neuvontaa myös paikallisesti, paikan päällä ja ilman ajanvarausta ihmisille, jotka sellaista tarvitsevat (myös Mäenpää ym. 2023).

Digitaalisten palvelujen kehittymisen lisäksi esimerkiksi organisaatio- ja toimialarajat ylittävä yhteistyö yleistyi. Kriisi on toiminut lähtölaukauksena uusille moniammatillisille yhteistyön muodoille niin kunnissa, järjestöissä kuin valtionhallinnossa ja näiden välillä. (Ks. myös Eronen ym. 2020; Etsivän lähityön havaintoja... 2020; Peltosalmi ym. 2020; Wennberg ym. 2020; Rusi tässä teoksessa.) Tätä yhteistyötä tulee jatkaa ja kehittää entisestään sekä tulevia kriisejä että niin sanottuja normaaliaikoja varten. Myös osallisuustyötä tekevien ihmisten jaksamisesta ja työhyvinvoinnista tulee huolehtia. Työntekijät ja vapaaehtoiset tekivät pandemian aikana työtä muuttuvissa ja ristiriitaisissa olosuhteissa. Osallisuustyön tekijät on myös syytä ottaa mukaan varautumisen suunnitteluun esimerkiksi hyvinvointialueilla.

Kriisi voi myös yhdistää ja luoda yhteishenkeä. Ruoka-apuyhteisöissä ja laajemminkin vaikeassa tilanteessa elävillä ihmisillä on myös paljon halua auttaa muita sekä resursseja ja kyvykkyyksiä kannatella ja tukea itseään, toisia ja yhteiskuntaa kriiseistä selviytymisessä. Nämä resurssit ovat myös keskeinen osa osallisuutta, ja niitä olisi tärkeää tukea ja hyödyntää tulevissa kriiseissä ja niihin varauduttaessa. Yhteiskuntien ja yhteisöjen kykyä selviytyä kriiseissä edistävät ihmisten ja organisaatioiden keskinäinen verkottuminen, yhteistyö ja avunanto sekä koettu yhteisöllisyys ja luottamus (Norris ym. 2008). Näitä yhteisöllisen ruoka-avun ja laajemminkin osallisuustyön vahvuuksia voidaan sekä kriiseissä että niin sanotuissa normaalioloissa hyödyntää sen jäsenten ja koko yhteiskunnan selviytymisen ja hyvinvoinnin edistämiseksi.

Kirjallisuus

Allardt, Erik (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Helsinki: WSOY.

Alppivuori, Kristiina (2021) Mitä kertovat ruoka-apua hakevat ihmiset. Espoolainen ruoka-apu, avun tarve ja palvelukokemukset. Espoo: Espoon kaupunki. https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2021/12/RUOKA-AVUN-ASIAKKAAT-KERTOVAT-2021.pdf Luettu 3.11.2022.

Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2006) Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology 3 (2), 77–101.

Capodistrias, Paula & Szulecka, Julia & Corciolani, Matteo & Strøm-Andersen, Nhat (2022) European food banks and COVID-19: Resilience and innovation in times of crisis. Socio-Economic Plannins Sciences, 82, part A. https://doi.org/10.1016/j.seps.2021.101187

Caraher, Martin & Cavicchi, Alessio (2014) Old crises on new plates or old plates for a new crises? Food banks and food insecurity. British Food Journal 116 (9).

Deci, Edward L. & Ryan, Richard L. (2000) The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry 11 (4), 227–268.

Emerson, Robert M. & Fretz, Rachel I. & Shaw, Linda L. (2007) Participant observation and fieldnotes. Teoksessa Paul Atkinson (toim.) Handbook of ethnography. Lontoo: Sage, 352–368.

Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Leemann, Lars & Londén, Pia & Saikku, Peppi (2020) Sosiaalibarometri 2020. Helsinki: Soste.

Etsivän lähityön havaintoja Koronakeväänä (2020) Helsinki: Helsingin kaupunki. https://www.hel.fi/static/sote/sosrap/raportit/etsivan-lahityon-havaintoja-koronakevaana-2020.pdf?fbclid=IwAR3erEs3ucKLqKS2yin2vWZ-2-cbLl8oeqvk77ERAnFKpjTOg7f6Qpapv2g Luettu 30.10.2022.

Hammarén, Sirkku & Hietaniemi, Maija & Kainulainen, Sakari & Kalanti, Meri (2022) Diakoniabarometri: Muuttuva ja muuttava diakonia. Suomen ev.-lut. kirkon tutkimusjulkaisuja 138. Helsinki: Kirkon tutkimus ja koulutus.

Hekkala, Marja & Makkonen, Iida & Saraketo, Katja (2023) Osallisuustyön osaaminen kynnyksettömässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2023. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 333–367.

Helfer, Alix & Laine, Riku & Uusimäki, Virvatuli & Pitkänen, Tuuli (2021) Terveydentilan yhteydet kokemuksiin poikkeustilasta – verkkokysely sote-järjestöjen tavoittamille ihmisille valmiuslain aikana. Tietopuu: Tutkimussarja 4/2021, 1–23. https://doi.org/10.19207/TIETOPUU12

Heyl, Barbara S. (2007) Ethnographic interviewing. Teoksessa Paul Atkinson (toim.) Handbook of ethnography. Lontoo: Sage, 369–383.

Isola, Anna-Maria (2016) Autonomia, demokratia ja yhteisöt. Osallisuuden paikallinen edistäminen. Yhteiskuntapolitiikka 81 (5), 595–600.

Isola, Anna-Maria & Kaartinen, Heidi & Leemann, Lars & Lääperi, Raija & Schneider, Taina & Valtari, Salla & Keto-Tokoi, Anna (2017) Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Työpaperi 33/2017. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/135356/URN_ISBN_978-952-302-917-0.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 30.10.2022.

Johnson, John M. & Rowlands, Timothy (2012) The interpersonal dynamics of in-depth interviewing. Teoksessa Jaber F Gubrium, James A. Holstein, Amir Marvasti & Karyn D. McKinney (toim.) The SAGE handbook of interview research: The complexity of the craft. Thousand Oaks, California: SAGE Publications, 99–114.

Jurvansuu, Sari & Helfer, Alix & Tourunen, Jouni & Pitkänen, Tuuli (2020) Muutokset järjestöjen tavoittamien ihmisten päihteidenkäytössä koronapoikkeustilan aikana. Toukokuussa 2020 toteutetun verkkokyselyn tuloksia. Tietopuu: Katsauksia ja näkökulmia 4 /2020, 1–13.

Jurvansuu, Sari & Kaskela, Teemu & Turunen, Jouni (2021) Kun kohtaamispaikka suljettiin. Kävijöiden ja työntekijöiden kokemuksia koronapoikkeustilan vaikutuksista. Tietopuu: Katsauksia ja näkökulmia 2/2021, 1–14.

Karjalainen, Jouko & Hossain-Karhu, Rosa & Marjamäki, Pirjo & Sinkkonen, Annika (2021) Ruoka luo yhteyden–Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Ruoka-apuselvityksen muistio. Helsinki: Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Socca.

Kirkon tilastot, toimintatilasto 2022 (2022) https://www.kirkontilastot.fi/viz.php?id=208 Luettu 31.3.2023.

Kohonen, Iina & Kuula-Luumi, Arja & Spoof, Sanna-Kaisa (2019) Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3.

Koronapandemian vaikutukset perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen. Ihmisoikeusvaltuuskunnan suosituksia (2020) Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 3/2020. Helsinki: Ihmisoikeuskeskus.

Laihiala, Tuomo & Ohisalo, Maria (2017) Sosiaalipummit leipäjonossa? – Kansalaisten käsityksiä huono-osaisten ansaitsevuudesta. Teoksessa Juho Saari (toim.) Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa. Tampere: Tampere Univesity Press, 233–258.

Laihiala, Tuomo & Mattila-Aalto, Minna (2018) Ruoka-apu ja osallisuus. Aikuiskasvatus 2/2018, 159–161.

Laihiala, Tuomo & Nick, Reetta (2020) Koronakriisin vaikutukset ruoka-apuun keväällä 2020. Ruoka-apu.fi: https://ruoka-apu.fi/wp-content/uploads/2021/12/Koronakriisin-vaikutukset-ruoka-apuun_Laihiala-ja-Nick-2020.pdf Luettu 15.12.2022.

Larjavaara, Hanna (2019) Leipäjonosta yhteiseen pöytään. Tapaustutkimus Vantaan Yhteinen pöytä -hankkeesta. Helsinki: Helsingin yliopisto (pro gradu -tutkielma).

Leemann, Lars & Hämäläinen, Riitta-Maija (2016) Asiakasosallisuus, sosiaalinen osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut. Pohdintaa käsitteiden sisällöstä. Yhteiskuntapolitiikka 81 (5), 586–594.

Leemann, Lars & Martelin, Tuija & Koskinen, Seppo & Härkänen, Tommi & Isola, Anna-Maria (2021) Development and psychometric evaluation of the experiences of social incusion scale. Journal of Human Development and Capabilities 23 (3), 400–424.

Mäenpää, Pasi & Grönlund, Henrietta & Kemppainen, Teemu (2023, tulossa) Yhdessä koronan aikaan. Tutkimus yhteisöllisestä resilienssistä Helsingissä. Tutkimuskatsauksia 2023. Helsinki: Helsingin kaupunginkanslia.

Nordensvärd, Johan & Byun, Young-Hwan & Sommar, Carl-Johan (2022) Urban food security during COVID-19: The limits of statutory welfare and the role of community action in Sweden and Korea. Urban Governance 2 (2), 328–335.

Norris, Fran H. & Stevens, Susan P. & Pfefferbaum, Betty & Wyche, Karen F. & Pfefferbaum, Rose L. (2008) Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. American Journal of Community Psychology 41 (1), 127–150.

Nousiainen, Marko (2021) Pienet onnistumistarinat ja osallisuuden kokeminen Yhteisissä keittiöissä. Yhteiskuntapolitiikka 86 (2), 155–165.

Ohisalo, Maria & Saari, Juho (2014) Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. Kaks – Kunnallisalan kehittämissäätiön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 83.

Ohisalo, Maria & Laihiala, Tuomo & Saari, Juho (2015) Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja huono-osaisuuden kasautuminen leipäjonoissa. Yhteiskuntapolitiikka 80 (5), 435–446.

THL (2022) Osallisuusindikaattori mittaa osallisuuden kokemusta. https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/osallisuuden-edistaminen/heikoimmassa-asemassa-olevien-osallisuus/tutkimus/osallisuusindikaattori-mittaa-osallisuuden-kokemusta#Osallisuusindikaattorin_k%C3%A4ytt%C3%B6%C3%B6n_liittyv Luettu 30.10.2022.

Peltosalmi, Juha & Eronen, Anne & Haikari, Janne & Laukkarinen, Matti & Litmanen, Tapio & Londén, Pia & Ruuskanen, Petri (2020) Järjestöbarometri 2020. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry.

Pitkänen, Tuuli & Helfer, Alix & Laine, Riku & Uusimäki, Virvatuli (2020) Poikkeustila on lisännyt huolia ja yksinäisyyttä. TIIMI 4/2020.

Raitakari, Suvi & Hekkala, Marja & Ilmoniemi, Mikko (2022) Suostutteleva ja tuottava valta aikuiskansalaista koskevassa koronapandemian kriisiviestinnässä. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa: Konstruktionistisia jäsennyksiä. Tampere: Vastapaino, 343–384.

Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno (2013) Osallisuus ei ole keino tai väline – Palvelut ovat! Teoksessa Era, Taina (toim.) Osallisuutta vai pakkoa? Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156. Jyväskylä: JAMK, 12–34.

Rissanen, Pekka & Parhiala, Kimmo & Kestilä, Laura & Härmä, Vuokko & Honkatukia, Juha & Jormanainen, Vesa (2020) COVID-19-epidemian vaikutukset väestön palvelutarpeisiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen – Nopea vaikutusarvio. Raportti 8/2020. Helsinki: THL https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/139694/URN_ISBN_978-952-343-496-7.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 11.7.2023.

Ruoka-apu.fi-tilastot (s.a.) https://ruoka-apu.fi/ruoka-avun-jarjestajille/ruoka-apu-fi-tila/ Luettu 6.4.2023.

Saari, Juho (2016) Yksinäisten Suomi. Helsinki: Gaudeamus.

Salminen, Jarkko & Lehtonen, Pauliina & Rikala, Sanna & Kuusisto, Anna-Kaisa & Luoma-Halkola, Henna & Puumala, Eeva & Sointu, Liina & Wallin, Antti & Häikiö, Liisa (2021) Osallisuuden kehät: Näkökulmia hyvinvoinnin muotoutumiseen. Focus Localis 3/2021, 80–98.

Salonen, Anna S. (2017) Lining up for charity: A study of the social organization and communal qualities of breadlines in a Finnish city. International Journal of Sociology and Social Policy 37 (3–4), 218–230.

Salonen, Anna S. & Grönlund, Henrietta (2018) Vastavuoroisuus ja vapaaehtoinen auttamistoiminta avun vastaanottajan näkökulmasta: Empiirisen tutkimuksen tulkinnallisia mahdollisuuksia ja haasteita. Teologinen Aikakauskirja 123 (2), 150–163.

Salonen, Anna S. & Alppivuori, Kristiina (2021) Kaupungin ja järjestökentän yhteistyö espoolaisen ruoka-avun kentällä koronakriisissä keväällä 2020: Näkökulmia vakiintuvaan ruoka-apuun. Diakonian tutkimus 1/2021, 6–31.

Silvasti, Tiina (2015) Food aid – Normalising the abnormal in Finland. Social Policy and Society 14 (3), 471–482.

Törmä, Sinikka (2009) Matala kynnys – Pelkkä retorinen lupaus? Janus 17 (2), 164–169.

Valtioneuvosto (2020a) Hallitus on todennut yhteistoiminnassa tasavallan presidentin kanssa Suomen olevan poikkeusoloissa koronavirustilanteen vuoksi 16.3.2020. https://valtioneuvosto.fi/-//10616/hallitus-totesi-suomen-olevan-poikkeusoloissa-koronavirustilanteen-vuoksi Luettu 17.11.2022.

Valtioneuvosto (2020b) Mitä yli 70-vuotiaan pitää ottaa huomioon koronavirustilanteessa? 19.3.2020. https://valtioneuvosto.fi/-//1271139/mita-yli-70-vuotiaan-pitaa-ottaa-huomioon-koronavirustilanteessa- Luettu 17.11.2022.

van der Horst, Hilje & Pascucci, Stefano & Bol, Wilma (2014) The 'dark side' of food banks? Exploring emotional responses of food bank receivers in the Netherlands. British Food Journal 116 (9), 1506–1520.

Wennberg, Mikko & Luukkonen, Tuomas & Haila, Katri (2020) Sosiaalihuollon ja lastensuojelun kantokyky koronakriisin aikana. Haastavat tekijät ja uudet ratkaisukeinot kriisistä selviämiseksi. ITLA Itsenäisyyden juhlavuoden lastensäätiö. 5.6.2020. https://itla.fi/selvitys-sosiaalihuollon-ja-lastensuojelun-kantokyky-koronakriisin-aikana-haastavat-tekijat-ja-uudet-ratkaisukeinot-kriisista-selviamiseksi/ Luettu 9.8.2023.

Zitting, Joakim & Kainulainen, Sakari (2022) Ruoka-aputoiminta pienemmissä kunnissa: Erityispiirteitä ja muutoksia. Focus Localis 50 (4), 54–62.